Dr hab. Rafał Łatka **Warszawa, 1 IX 2022**

Recenzja maszynopisu pracy doktorskiej Krzysztofa Andrzeja Kierskiego RELACJE RZĄDCÓW DIECEZJI WARMIŃSKIEJ Z WŁADZAMI KOMUNISTYCZNYMI POLSKI W LATACH 1945–1989

Przygotowanej pod kierunkiem
Dr hab. Karola Sacewicza
Olsztyn 2022, 898 ss.

Uwagi generalne, metodologia, konstrukcja pracy

Przedstawiona do recenzji praca doktorska wpisuję się w nurt badań nad historią Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1944-1989. W ostatnich latach badania nad tą problematyką intensywnie się rozwijają, powstaje szereg nowych cennych prac, w tym również rozpraw doktorskich. Wiążę się to zarówno z atrakcyjnością tematyki, jaki i stopniowo poszerzającym się dostępem do dokumentacji kościelnej (choć niestety nie do wszystkich jeszcze archiwów diecezjalnych).

W tym przypadku Doktorant podjął się ambitnego zadania z zakresu badań nad relacjami państwo-Kościół w wymiarze regionalnym, a mianowicie całościowego przedstawienia relacji rządców diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi w okresie Polski „ludowej". Trzeba podkreślić, że to pierwsze tego rodzaju opracowanie dot. dziejów Kościoła po 1945 r. Dotychczas w ramach rozpraw doktorskich powstawały studia poświęcone relacjom państwo-Kościół na terenie danej diecezji lub województwa w pewnym odcinku czasowym (w zależności od przyjętej przez Autora perspektywy); działań struktur państwowych wobec Kościoła katolickiego w danym regionie[1]; bądź też były to prace

[1] Przykładowo: E. Ślązak, Struktura i działalność Wydziałów do Spraw Wyznań w Łodzi i w województwie (1950–1975), rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr hab. Leszka Olejnika prof. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021, mps. w zbiorach autora.

biograficzne dot. życia i działalności danego biskupa[2]. Z tego powodu już na początku recenzji należy zauważyć, że podejście przyjęte przez K. Kierskiego ma charakter nowatorski. Powstała co prawda publikacja Józefa Swastka, *Rządzący Archidiecezji Wrocławskiej w latach 1945-1995* (Wrocław 1998), ma ona jednak przyczynkarski charakter i została oparta na dość wąskiej podstawie źródłowej.

Praca K. Kierskiego składa się ze wstępu, 9 rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Pierwszy rozdział ma charakter wprowadzający i dot. sytuacji diecezji warmińskiej okresie od wkroczenia Armii Czerwonej do powołania pierwszego administratora apostolskiego (co chronologicznie mieści się w przedziale od stycznia do sierpnia 1945 r.), kolejne rozdziały poświęcone są kolejnym rządcom diecezji od ks. Teodera Benscha (późniejszego biskupa gorzowskiego) aż do bp. Edmunda Piszcza. Warto podkreślić, że Doktorant nie ograniczał się tylko do przedstawienia ich działań i relacji z władzami z okresie gdy zarządzali diecezją warmińską, ale także całościowo przedstawił ich życiorysy (często wykorzystując nieznane wcześniej źródła archiwalne).

Autor słusznie zrezygnował z rozdziału dot. kontekstu historycznego opisywanych wydarzeń, a szczególnie przybliżenia podejścia władz komunistycznych do Kościoła – gdyż ten problem ma już swoją bogatą literaturę i nie ma potrzeby streszczać wywodów innych badaczy. Istotnym mankamentem konstrukcyjnym jest brak podrozdziałów, co powoduję, że odnosi się wrażenie, iż to źródła prowadzą Autora pracy, a nie Doktorant przedstawia je w uporządkowany sposób (choć jak wynika z lektury opracowania nie jest to wrażenie słuszne). Wydaję się, że w pracy wydanej drukiem (rekomenduję ją do druku – o czym w konkluzji recenzji) należy to skorygować – co znacząco ułatwi lekturę potencjalnym czytelnikom. Każdy rozdział wieńczą uwagi ogólne podsumowujące działalność danego rządcy diecezji w relacjach z komunistycznym państwem (i słusznie) – należałoby jednak te podsumowania odpowiednio wydzielić (tak żeby czytelnik mógł łatwo je znaleźć).

Wprowadzenie i zakończenie zostało odpowiednio przygotowane. We wstępie Doktorant nakreślił cele pracy, szeroko przybliżył literaturę przedmiotu oraz dokładnie opisał strukturę rozprawy. Przydałby się jednak jeden akapit odnoszący się do metodologii jaką przyjął (choć jest oczywiste, że w tym przypadku była to metoda historyczna). Bibliografie przygotowano w profesjonalny sposób, choć zastanawiam się czy nie należałoby jej

[2] Dobrym przykładem może być rozprawa doktorska Marka Mutora obroniona na Uniwersytecie Wrocławskim, która ukazała się właśnie nakładem wydawnictwa IPN: M. Mutor, *Droga do Wrocławia. Życie i działalność ks. Bolesława Kominka w latach 1903–1956*, Warszawa 2022.

skondensować, wymieniając tylko poszczególne zespoły archiwalne (zamiast wszystkich sygnatur). W rozprawie brakuję Wykazu Skrótów.

Recenzowane opracowanie opiera się na szerokiej podstawie źródłowej. Autor wykorzystał niemal wszystkie dostępne materiały archiwalne. Dokonał szerokiej i bardzo pogłębionej kwerendy w kilkunastu archiwach na terenie Polski. Wśród najważniejszych z nich należy wymienić: Archiwum Akt Nowych (m.in. dokumentacji KC PZPR, UdsW, MAP, Ministerstwa Ziem Odzyskanych, URM); Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (centrala, Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Kielce, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Poznań, Rzeszów); Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego, zespół Sekretariatu Prymasa Polski; Archiwum Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie; Archiwum Państwowe w Białymstoku; Archiwum Państwowe w Olsztynie. Skorzystał także ze zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum" i Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Nie udało mu się dotrzeć tylko do zasobów zgromadzonych w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz Archiwum WSD „Hosianum" w Olsztynie. Niestety nie jest to jedyna taka sytuacja, że dyrektor tych placówek odmawia dostępu do materiałów źródłowych badaczom dziejów najnowszych. Ponadto przekonujące jest stwierdzenie Doktoranta, że: „Niemożność skorzystania z tych zasobów w żaden sposób nie pozostaje jednak rozstrzygająca dla wywodu dysertacji, ponieważ zdecydowaną większość przechowywanych tam dokumentów o kluczowym znaczeniu dla relacji rządców diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi udało się pozyskać z innych archiwów, co na bieżąco udowadniane jest w kolejnych rozdziałach pracy". Świadczy o tym jasno spora ilość nowych informacji w przedstawionej do recenzji rozprawie, które Autor wprowadził do obiegu naukowego.

Nie mam żadnych zastrzeżeń co do wykorzystane literatury przedmiotu. K. Kierski sięgnął do wszystkich najważniejszych publikacji odnoszących się nie tylko do głównego tematu rozprawy ale także do kontekstu historycznego swoich rozważań. Ponadto, Autor stale odnosił się do ustaleń innych autorów, niejednokrotnie podejmując słuszne polemiki z ich błędnymi ustaleniami/tezami – świadczy to o dojrzałości badawczej i umiejętności przedstawienia krytycznej oceny w oparciu o wiedzę źródłową. Należy także zauważyć, że Autor wykorzystywał również najnowsze opracowania dot. dziejów Kościoła katolickiego w PRL (w tym nawet te wydane już w 2022 r.), wyłuskując z nich wszelkie przydatne informacje na temat diecezji warmińsko-mazurskiej.

Rozprawa została napisana dobrym stylem, Autor dość sprawnie konstruuję swoje myśli. W nielicznych przypadkach zdarza mu się używać języka źródeł, a szczególnie

nadużywać określenia „antypaństwowe" działania i postawy – co w przypadku opisu duchowieństwa było charakterystycznym elementem propagandy komunistycznej i nowomowy używanej w dokumentacji partyjnej i bezpieczniackiej.

Uwagi szczegółowe

Uwagi do wprowadzenia:

s. 3 – Należałoby dodać, że laicki charakter państwa wykluczał także swobodną działalność nie tylko Kościoła katolickiego, ale także innych wyznań.

s. 3 – Zdanie: „Doprowadzono wówczas do likwidacji stowarzyszeń kościelnych, jednocześnie powołując organizację księży lojalnych komunistom" – to zbyt duże uproszczenie, gdyż to Episkopat Polski zdecydował o rozwiązaniu stowarzyszeń kościelnych w obawie o represje wobec ich członków – zatem należałoby to doprecyzować. Przydałoby się tu także odniesienie do literatury przedmiotu.

s. 4 – Zdanie: „Koniec „odwilży" październikowej oznaczał kres jakichkolwiek marzeń o unormowaniu relacji na linii państwo-Kościół katolicki" – należałoby doprecyzować, gdyż w latach osiemdziesiątych pracowano nad ustawą określającą te relacje (zakończyło się to sukcesem w maju 1989 r., a więc jeszcze przed upadkiem systemu komunistycznego).

s. 5 akapit 1 – Należy dodać, że zmiany jakie miały miejsce po zmianie rządów w grudniu 1970 r. miały **pozorny charakter.** O czym zresztą Autor dalej piszę.

s. 5 akapit 2 – Nie tyle Kościół otrzymał większą możliwość budowy świątyń, co właściwie otrzymał w tym zakresie niemal pełną swobodę (utrudnienia wprowadzano na różnych etapach, ale wydawano pozwolenia na niemal wszystkie wnioski kościelne).

s. 7 akapit 1 – należałoby dodać jedno zdanie i wytłumaczyć dlaczego liczba TW systematycznie rosła.

s. 7 akapit 2 – najważniejszą instytucją odpowiedzialną za realizacje wytycznych władz wobec Kościoła był jednak aparat bezpieczeństwa. Należałoby raczej stwierdzić, że UdsW był najważniejszą instytucją odpowiedzialną za **oficjalną politykę.**

s. 11 akapit 2 – zamiast partia należało napisać: PPR a następnie PZPR.

s. 15 akapit 1 – należy dodać, że biskupi często domagali się obecności księży, którzy z nimi przyszli, więc nie podawałbym jako zasady tego, iż wspomniani duchowni czekali w poczekalni na koniec spotkania.

s. 16 – wystąpienie antykomunistyczne zamieniłbym raczej na negatywne w przekonaniu władz (bo biskup mógł krytykować też różne aspekty polityki społecznej władz, niekoniecznie z pozycji antykomunistycznych).

s. 16 – cezura 1989 r. nie tylko formalnie kończy rządzy komunistyczne w Polsce, ale także w sposób rzeczywisty.

s. 16 - należy się zastanowić czy jest to potrzebne w rozprawie, którą zamyka rok 1989?: „zdecydowano się wspomnieć – bez szczegółowej analizy o wybranej działalności ostatniego z omawianych rządców diecezji w nowej rzeczywistości politycznej do końca 1990 r."

s. 20 akapit 2 – należałoby dodać imię ks. Zinka.

s. 20 akapit 2 – memoriał z 8 V 1953 r. był memoriałem całego Episkopatu Polski a nie tylko kard. Wyszyńskiego (choć ten hierarcha był jego autorem).

s. 22 akapit 2 – wymieniony przez Doktoranta katalog organizacji współpracujących z władzami PRL, które krytycznie oceniał bp. Drzazga nie jest pełny.

s. 22 akapit 2 – określenie „antypaństwowe wypowiedzi" pochodzi z propagandy władz PRL i należy go unikać.

s. 23 – Zdanie: Tym samym starano się uchwycić zmianę w stosunkach z władzami państwowymi, która nastąpiła po śmierci bp. Drzazgi i charakteryzowała się dużym spokojem, unikaniem sytuacji konfliktowych oraz otwartością na negocjacje w zamian za pozwolenie na budowę nowych kościołów i innych obiektów sakralnych" – wymaga stylistycznego przeredagowania.

s. 24 – Zdanie: W kolejnym, ósmym rozdziale opisano relacje następcy bp. Glempa – bp. Obłąka z władzami państwowymi w okresie od lipca 1981 r. do listopada 1985 r., kiedy to otrzymał on do pomocy administratora apostolskiego i mimo pozostawania jeszcze blisko trzech lat na urzędzie biskupa warmińskiego, z uwagi na zły stan zdrowia wyłączony był z podejmowania kluczowych decyzji dla diecezji warmińskiej" – wymaga stylistycznego przeredagowania.

s. 24 – Autor napisał: „Analizie poddano także treść komunikatów bp. Obłąka skierowanych przeciwko władzom państwowym" – należałoby raczej stwierdzić krytycznie oceniających działania władz, bo z natury rzeczy Kościół generalnie nie wypowiadał się przeciwko władzom w otwarty sposób.

s. 29 akapit 2 – należałoby dodać o jaką Egzekutywę chodzi.

s. 32 przyp. 57 – należałoby wskazać: jakie podstawowe błędy wspomniana rozprawa zawiera.

s. 40 – należało poddać nazwisko ostatniego dyrektora WdsW w Olsztynie, który odmówił Autorowi udzielenia relacji.

Pozostaje żałować, że abp. Ziemba i inni duchowni diecezji warmińskiej nie zdecydowali się na udzielenie relacji Doktorantowi (mimo jego prób ich uzyskania), co zapewniłoby bardziej wielostronne spojrzenie na podejmowany temat. Ich decyzja pozostaje trudna do zrozumienia, tym bardziej, że zdecydowana większość rządców diecezji warmińskiej pozostawiła po sobie dobrą opinie.

Uwagi do rozdziału I

s. 45 – W moim przekonaniu nie należało spolszczać imienia ks. Marquardta.

s. 46 – „Otrzymane uprawnienia obowiązywały na całym terytorium Polski (*in tuto il territorio polacco*) co w rozumieniu Watykanu oznaczało ziemie przedwojennej Rzeczypospolitej, bez terenów niemieckich przyłączonych do Polski w 1945 r." – ta kwestia nie jest tak jednoznaczna jak piszę Autor, wśród badaczy istnieje spór czy uprawnienia specjalne nie obowiązywały na terenie całej przedwojennej II RP i Ziem Zachodnich i Północnych (pojawiają się nawet głosy, że miał uprawnienia także obejmujące tereny całego Związku Sowieckiego).

s. 53 – Stanisław Hozjusz był nie tylko biskupem, ale też kardynałem.

s. 55 – określenie „rosyjska część diecezji" jest nieprecyzyjne i wymaga korekty.

s. 56 – stwierdzenie, że prymas Hlond błędnie zinterpretował swoje nadzwyczajne uprawnienia jest uproszczeniem, a wśród historyków do dnia dzisiejszego trwa spór w tej sprawie.

Uwagi do rozdziału II

s. 62 przyp. 182 – należałoby podać źródło informacji na temat opinii księdza rektora Słomkowskiego.

s. 64 przyp. 187 – należałoby podać imię bp. Kallera

s. 67 – nazwa funkcji pełnomocnik rządu na Okręg Mazurski powinna być napisana małą literą.

s. 68 – należałoby określić jakiego rodzaju „manifestacją" był ingres ks. Benscha.

s. 75 przyp. 232 – informacja na temat postu eucharystycznego w tym miejscu nie wydaje mi się specjalnie potrzebna.

s. 93 – określenie „referendum ludowe" ma propagandowy charakter, lepiej pisać po prostu o referendum zorganizowanym przez komunistów.

s. 97 przyp. 313 – Należałoby raczej napisać, że duchowieństwo negatywnie/krytycznie odnosiło się do PPR i partii satelickich określnie „wyraźnie dyskredytowało" wydaję się zbyt mocne i nieoddające w pełni rzeczywistości.

s. 99 – określenie, że Kościół pozostawał „najsilniejszą strukturą antykomunistyczną" nie jest precyzyjne, bo to nie antykomunizm stanowił głównym element działalności Kościoła, należałoby raczej napisać, że pozostawał najsilniejszą instytucją niezależną od władz komunistycznych (z resztą Autor tego typu określenia używa 5 stron dalej na s. 104).

s. 104 – polecenie o nawoływaniu przez duchownych do zaprzestania działań partyzanckich miał charakter ogólnopolski i wynikał ze stanowiska Episkopatu Polski.

s. 118 i 119 – biogramy ks. Mieczysława Karpińskiego i ks. Rudolfa Jaworskiego są zbyt rozbudowane, wymagają syntetyzacji. Przy pracy nad publikacją do druku proponuję tego typu biogramy zamieścić w Aneksie do książki (tym bardziej, że w dalszej części pracy pojawiają się kolejne tak rozbudowane biogramy, nie tylko księży, ale też przedstawicieli władz lokalnych z Warmii i Mazur).

s. 119 – należałoby podać jak się dokładnie nazywała instytucja odpowiedzialna za aresztowanie kard. Midszentego.

s. 122 ostatni akapit – Autor ma racje do rozwijania akcji propagandowej jako reakcji na dekret Świętego Oficjum z 1 VII 1949 r., ale nie w przypadku rozwijania obserwacji ks. Benscha – do tego komuniści nie potrzebowali pretekstów (a po 1948 r. wzmogła się generalnie inwigilacja duchowieństwa, a szczególnie hierarchii kościelnej).

s. 132 – walkę z faszyzmem należałoby zapisać w cudzysłowie. Słusznie Doktorant podkreślił polityczny nie kombatancki charakter OKK.

s. 139 przyp. 479 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 140 – uwaga dot. „Porozumienia" z 1950 jako „dyktatu strony partyjno-rządowej" jest zbyt mocna i wymaga niuansowania, bo zapisy były uzgadnianie z kościelnymi negocjatorami i zyskały aprobatę Episkopatu Polski.

s. 153 akapit 1 – należałoby wskazać w przypisie jakie dokumenty ks. Bensch mógł mieć na myśli.

s. 154 - określenie „odprawa" użyte w stosunku do posiedzenia Episkopatu Polski nie jest zbyt adekwatne (nawet jeśli użył go ks. Bensch).

s. 162 – należałoby napisać na czym dokładnie polegało na „na ogół grzeczne" zachowanie ks. Benscha (o ile jest to opisane w materiale źródłowym).

s. 163 akapit 1 – należałoby dodać, że kluczowe decyzje w zakresie podejścia rządców diecezji do władz komunistycznych ustalano właśnie na posiedzeniach Episkopatu, a szczególnie podczas obrad Komisji Głównej Episkopatu.

s. 163 – reakcje kard. Wyszyńskiego na śmierć bp. Benscha można by było uzupełnić o uwagi jakie przedstawił na kartach Pro memoria z 1958 r., który został już wydany.

Uwagi do rozdziału III

Tytuł rozdziału został bardzo dobrze dobrany do treści rozdziału.

s. 174 koniec 1 akapitu – należy dodać imię biskupa z rąk którego ks. Zink otrzymał święcenia.

s. 177 początek 1 akapitu – nie tyle „Za zapowiedź", co lepiej „zapowiedzią".

s. 186 przyp. 681 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 192 przyp. 709 – należałoby napisać na czym swoje przekonanie opierał ks. Kopiczko wydając przeciwny sąd niż Autor pracy.

s. 199 – Zdanie: „Kolejne spotkanie ks. Zinka, reprezentowanego przez kurialistów, z władzami PWRN zaplanowane zostało na 30 października 1952 r. i dotyczyło omawianej już odezwy ordynariusza w sprawie zbiórki na WSD w Olsztynie" – jest niejasne i wymagałoby korekty językowej.

s. 204-205 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 207-208 – należałoby wskazać jak szeroki był to proces i jak wielu duchownych odmówiło współpracy.

s. 216 akapit 1 – słowo „antypaństwową działalność" należałoby pisać w cudzysłowie.

s. 219 przyp. 806 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 222 – szkoda, że Autor nie pokusił się o próbę zastanowienia się czemu ks. Zink nie został biskupem? Czy decydującym czynnikiem było tutaj niemieckie pochodzenie i potencjalny brak zgody władz komunistycznych z tym związany?

Uwagi do rozdziału IV

Na początku rozważań w rozdziale należałoby wskazać na ile ks. Biskupski konsultował swoje działania i decyzje z bp. Klepaczem i bp. Choromańskim, którzy w okresie uwięzienia prymasa Wyszyńskiego kierowali w zasadzie Episkopatem (Autor częściowo piszę o tym w dalszej części rozdziału).

s. 223 – nie wiem czy tytuł: lojalny wobec władz państwowych to nie jest zbyt łagodne określenie…

s. 248 przyp. 913 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 267 przyp. 992 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 277- 278 – dobra polemika ze stwierdzeniem Mariusza Krzysztofińskiego.

s. 278 – określenie „antypaństwowa działalność" powinno zostać zapisane w cudzysłowie.

s. 279 – należałoby dodać, że to opinia tylko części podległych ks. Biskupskiemu duchownych.

Ogólnie rozdział IV jest jedną z najlepszych części rozprawy.

Uwagi do rozdziału V

W moim przekonaniu rozdział powinien zostać nieco skrócony. Należałoby skondensować jego treść, rezygnując np. z opisywania kolejnych interwencji bp. Wilczyńskiego w podobnych sprawach – przy czym nie należy rezygnować z cytatów z wypowiedzi hierarchy, gdyż dobrze oddają one jego zdecydowaną postawę wobec władz.

s. 291 akapit 2 – należałoby dodać imię przewodniczącego PWRN w Gdańsku.

s. 294 przyp. 1006 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 303 – Doktorant znów używa określenia „antypaństwowe" wobec działalności duchownych niepokornych wobec władz – należy z tego zrezygnować (tu i dalej).

s. 323 – Do zdania: „dał się poznać jako przeciwnik ustawy i zarządzeń władz państwowych dopuszczających możliwość przerywania ciąży" – należałoby dodać, że było to stanowisko wprost wynikające z nauczania Kościoła.

s. 324 – Autor powinien dodać, że pozytywne stanowisko Kościoła wobec wyborów do Sejmu PRL z 1957 r. wynikało z szerszego porozumienia zawartego 31 XII 1956, które regulowało stosunki wzajemne. Ponadto, Episkopatowi i prymasowi Wyszyńskiemu zależało

na stabilizacji sytuacji społeczno-politycznej. Już nigdy zresztą biskupi nie nawoływali wprost do wzięcia udziału w wyborach w okresie PRL (o czym zresztą Autor piszę w dalszych rozważaniach). Doktorant powinien uczynić też odwołanie w tym zakresie do literatury przedmiotu. Przykładowo do:

s. 335 – Autor powinien rozszyfrować tożsamość TW ps. Bystry o ile to oczywiście możliwe.

s. 347 – należałoby nieco szerzej skomentować w sumie pozytywne odniesienie bp. Wilczyńskiego do książki *Quo vadis Ecclesia* aut. Jana Wnuka – a tak naprawdę Janusza Wierusza-Kowalskiego, gdyż jest to stanowisko dość zaskakujące…

s. 349-350 przyp. 1348 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 353 przyp. 1356 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 358 przyp. 1377 – należałoby dodać w jakich latach był rejestrowany.

Uwagi do rozdziału VI

W moim przekonaniu rozdział powinien zostać nieco skrócony.

s. 398 przyp. 1555 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 411-412 – należałoby nieco szerzej opisać stosunek bp. Drzazgi do wydarzeń Marca '68.

s. 426 przyp. 1663 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 428 przyp. 1669 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 429 – należałoby dodać, czy zwiększenie inicjatyw w zakresie budownictwa sakralnego wynikało z podejścia bp. Drzazgi czy ze stanowiska Episkopatu Polski.

s. 434-435 – stanowisko Episkopatu Polski odnośnie decyzji o nieodczytaniu tego listu zostało już opisane, Doktorant mógł wykorzystać ustalenia z: R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970-1989*, Warszawa 2019, s. s. 263-266.

s. 444 przyp. 1739 – raczej Moczar został usunięty z BP KC PZPR.

s. 447 przyp. 1747 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 450 przyp. 1760 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 453 – dbanie o „zapewnienie normalnego przebiegu kampanii żniwnej i nie odciąganie rolników od prac polowych" – to jedynie propagandowy pretekst użyty przez władze by utrudnić wiernym przyjazd do Fromborka na ingres, a nie rzeczywisty powód mnożenia utrudnień.

s. 453- wydaję się, że zwiększenie aktywności bp. Drzazgi w zakresie budownictwa sakralnego wynikało również z wytycznych Episkopatu, co należałoby w tym miejscu dodać.

s. 455-456 przyp. 1785 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119.

s. 475 przyp. 1848 – uwaga analogiczna jak w przypadku przypisów na stronach 118 i 119 i w kolejnych przypadkach analogicznie – większe biogramy powinny znaleźć się w Aneksie.

s. 504 – to nie był wywiad, ale przemówienie K. Kąkola.

s. 519 przyp. 2019 - należy dodać w jakich latach był rejestrowany jako TW.

s. 520 przyp. 2021 - należy dodać w jakich latach był rejestrowany jako TW.

s. 528-529 – wg biogramu który sporządził Autor ks. R. Bogdański był kandydatem na TW, podczas, gdy w tekście głównym Doktorant napisał, że był TW – należy wyjaśnić tą sprzeczność.

s. 529 przyp. 2052 – należy podać pseudonim TW.

s. 532-534 – przydałoby się nieco bardziej pogłębione podsumowanie rozdziału.

Uwagi do rozdziału VII

To jeden z najlepszych fragmentów rozprawy.

s. 535 – przydałoby się napisać coś więcej o tym dotarciu przez SB do kanoników Kapituły Katedralnej.

s. 534-535 – bezproblemowe objęcie funkcji biskupa warmińskiego wynikało również z zakwestionowania przez Kościół procedury „terno" funkcjonującej w latach 1956-1978. Pisali o tym fakcie m.in: Antoni Dudek i Ryszard Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989,* Kraków 2006 oraz Rafał Łatka, *Polityka władz PRL wobec Kościoła katolickiego w województwie krakowskim w latach 1980-1989,* Kraków 2016.

s. 545 – przy konsekracji biskupiej jest jeden głównym konsekrator, którym w tym przypadku był kard. Wyszyński (Macharski i Obłąk byli współkonsekratorami).

s. 547-548 – można dodać, że podobne podejście w kwestii składania władzom podziękowań J. Glemp prezentował również przy kolejnych papieskich pielgrzymkach do PRL w 1983 i 1987 r., gdy pełnił już funkcję prymasa Polski.

s. 577 przyp. 2237– należy dodać w jakich latach współpracował z SB.

s. 595 – należałoby dodać, ze cytat z wywiadu z M. Kindziuk przytoczony przez Autora świadczy także o naiwności w podejściu do komunistów. Choć bardzo dobrze, że Doktorant porównał efekty rozmów z władzami bp. Drzazgi i bp. Glempa trafnie zauważając, że ten drugi osiągnął lepsze efekty.

s. 598 – udzielanie wywiadów przez biskupów było nie tylko „nie było powszechną praktyką", co niemal się nie zdarzało. Przeciwny tego rodzaju aktywności był kard. Wyszyński.

s. 599 – można było dodać, ze funkcja jaką sprawował w zespole roboczym przy Komisji Wspólnej wynikała z jego kompetencji prawniczych.

s. 600 akapit 2 – dekret został pominięty już przy nominacji Franciszka Macharskiego na arcybiskupa metropolitę krakowskiego.

s. 601 – można dodać, że jeszcze jednym dość często wymienianym w spekulacjach duchowieństwa kandydatem był bp. Bronisław Dąbrowski.

Uwagi do rozdziału VIII

Autor zbyt szeroko i szczegółowo opisał okres działalności ks./bp. Obłąka z przed objęcia funkcji ordynariusza diecezji.

s. 608-609 – jak władze zareagowały na nominacje biskupią ks. Obłąka? Brak opisu tego zagadnienia, czy powodem był brak źródeł na ten temat?

s. 616 przyp. 2388 – biogram powszechnie znanego Jerzego Turowicza jest zbędny i należy go usunąć.

s. 625-626 – czy bp. Obłąk konsultował wówczas wspomniane odwołania w sprawie budownictwa z ordynariuszem diecezji?

s. 641 – Komunikat Rady Głównej Episkopatu Polski z 15 grudnia 1981 r. nie został ostatecznie wydany, do odczytania w parafiach przekazano znacznie łagodniejsze Słowo Prymasa Polski.

s. 663 Zdanie: „Ciąg dalszy nielojalnych zachowań i działalności uznawanej przez władze za antypaństwową kontynuowana była przez bp. Obłąka także we wrześniu 1982 r." – wymagałoby napisania od nowa, gdyż brzmi zbyt podobnie do języka źródeł.

s. 704 akapit 2 – Autor powinien zastanowić się i przedstawić rozważania na temat tego na ile tego rodzaju nieformalne kontakty bp. Obłąka z SB były możliwe – tym bardziej, że część z hierarchów wymienionych w przypisie 2699 rzeczywiście takie relacje z aparatem bezpieczeństwa utrzymywała.

Uwagi do rozdziału IX

s. 714 – można było dodać, że być może nie zachowało się zbyt wiele źródeł na temat posługi bp. Piszcza w diecezji chełmińskiej, gdyż nie prezentował on postawy ocenianej przez władze jako szczególnie wroga.

s. 726 – na ile w pozytywnym załatwieniu sprawy mogła pomóc potencjalna interwencja abp. Bronisława Dąbrowskiego sekretarza Episkopatu, który zajmował się z ramienia polskiego Kościoła tego typu kwestiami?

s. 749 – jest niejasne czy Autor ma na myśli poprawę relacji państwo-Kościół na poziomie centralnym czy na poziomie diecezji…

s. 752 przyp. 2868 – należy dodać w jakich latach był rejestrowany jako TW. Poza tym przypis jest zbędny, gdyż L. Moczulski jest postacią ogólnie znaną.

Uwagi do zakończenia

Zakończenie bardzo dobrze podsumowuję rozprawę, Doktorant właściwie zaprezentował wnioski wynikające z treści całości dysertacji. Wskazał również na pola badawcze jeszcze niezagospodarowane, wymagające pogłębienia. Można je potraktować jako zadanie na przyszłość dla historyków zajmujących się dziejami Warmii i Mazur.

s. 771 – przewodniczący Episkopatu czy Komisja/Rada Główna EP nie były formalnie przełożonymi rządców diecezji warmińskiej– oczywiście z zastrzeżeniem dot. opieki prymasów Polski nad Ziemiami Zachodnimi i Północnymi w latach 1945-1972. Jednolitość postępowania wobec władz wynikała przede wszystkim ze wspólnego większości ordynariuszy przekonania, że jest ona konieczna w realiach rządów komunistycznych w Polsce.

s. 773-774 – można dodać, że tego rodzaju niechęć była charakterystyczna generalnie dla tego rodzaju kontaktów. Do wyjątków należeli biskupi mający bliskie relacje z przedstawicielami władz jak np. bp. Bogdan Sikorski.

s. 780 – Doktorant nie powinien w podsumowaniu pisać, że cel jego rozprawy został zrealizowany, gdyż ocena tego należy do recenzentów pracy.

Podsumowanie

Rozprawa Krzysztofa Andrzeja Kierskiego stoi na wysokim poziomie i wyróżnia się pozytywnie na tle prac bronionych na wydziałach historycznych w ostatnich latach. Autor przygotował ją w oparciu o szeroką podstawę źródłową, dotarł do wielu nieznanych wcześniej materiałów archiwalnych i obficie je w rozprawie wykorzystał wnosząc do obiegu naukowego wiele nowych informacji. Podjął oryginalny, ciekawy temat a równocześnie rzetelnie przedstawił problematykę relacji rządców diecezji warmińskiej z władzami komunistycznymi. Nie obawiał się również podejmować kwestii trudnych, takich jak np. współpraca niektórych duchownych diecezji warmińskiej z aparatem bezpieczeństwa, co świadczy dobitnie o odwadze badawczej. Umiejętnie przedstawił także wnioski wynikające z rozważań podejmowanych na przestrzeni całej dysertacji. Nieliczne mankamenty rozprawy (opisane powyżej) nie przesłaniają jej bardzo dobrej oceny.

Recenzowana rozprawa spełnia warunki określone w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wobec tego wnoszę o dopuszczenie Pana magistra Krzysztofa Andrzeja Kierskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Wnioskuję także o nadanie pracy wyróżnienia i po wprowadzeniu niezbędnych poprawek (szczególnie w zakresie konstrukcji pracy) skierowanie jej do publikacji w wydawnictwie naukowym.